

Az 1867-es kiegyezést követő két évtized a modern magyar felsőoktatás megszületésének kora: ebben az időszakban nemcsak az intézmények és a hallgatók száma ért el lényeges növekedést, de jelentős intézményi és infrastrukturális fejlesztések is történtek. 1867 után a magyar tudományos élet látványos felzárkózást valósított meg a nyugat-európai országok színvonalához. 1870-től kezdődően újjászervezték és kiépítették a pesti tudományegyetemet, 1871-ben a politechnikumot a világ első műegyetemévé fejlesztették, s 1872-ben Kolozsváron négykarú állami tudományegyetemet állítottak fel. Ez utóbbi egyetemalapításnak 2022-ben 150 éves jubileuma van, így indokolt megvizsgálni az ország második tudományegyetemének létrejöttéhez vezető folyamatokat, a szervezés menetében kimutatható sajátosságokat.

Kolozsvári előzmények

Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel király 1581. május 12-én a jezsuiták kolozsvári akadémija számára alapítólevelet állított ki. A tanintézet egyetemi rangjának biztosítása érdekében felruházta azt a tudományos fokozatok adásának jogával („járjon éppoly jogokkal, megbecsüléssel, tisztességgel és méltósággal, mint amilyennel az efféle előléptetések Itália, Gallia, Hispánia és Germánia akadémiaiban jog és szokás szerint járnak szoktak”). A gazdag és nagyvonalú alapítás után azonban sajnos többször is megszakadt a kolozsvári akadémia működése. 1588-ban kiutasították a városból a jezsuitákat.

1595-ben ugyan folytatódhatott a képzés, 1603-ban azonban ismét bezárták az intézményt. Az első két évtizedben tehát egyetlen évfolyam sem tudta zavartalanul végigvinni a képzését. Később 1661-ben középfokú iskolával újraindulhatott a jezsuita oktatás Kolozsváron, 1698-tól az akadémiai szintű bölcsész- és teológusképzés is folytatódhatott az intézményben.

Mária Terézia 1774-ben elrendelte a jogi kar, 1776-ban pedig az orvosi kar megszervezését is. Így 18. század végére a katolikus líceum kiegészítéseként orvossebészeti és jogi képzést nyújtó intézmény is működött a városban.

Az oktatási intézmények mellett a város jelentős méretű, magántőkéből működtetett tudományos és kulturális intézménnyel is gyarapodott a 19. század közepén. Gróf Mikó Imre ugyanis 1859-ben megszerezte a bécsi kormányzat engedélyét a múzeualapításhoz, továbbá a megalakuló intézménynek adományozta kolozsvári nyári kastélyát a hozzá tartozó 10 holdas kerttel együtt. Így jött létre 1859. november 23–26. között az Erdélyi Múzeum-Egyesület, amely könyvtárával, botanikai, állattan-, ásvány-kőzettani, régészeti és szépművészeti gyűjteményeivel jó alapot nyújtott Kolozsvár tudományos és kulturális szerepének erősödéséhez és a város egyetemi törekvéseihez.

A szervezési folyamat kezdete

Erdély és Magyarország 1867-es unióját követően 1871-re megszüntették a keleti régió vármegyei feletti Főkormányshéket (*Guberniumot*), ezzel Kolozsvár elvesztette az Erdély területére kiterjedő, addigi kiemelt közigazgatási szerepét. A város „kár pótlása” és a guberniumi épületek hasznosítása érdekében merült fel a város felsőoktatási ambícióinak kibontakoztatása – ezt a törekvést az országos politikai elit is pártolta. Jellemző a korabeli közhangulatra és politikai törekvések mozgatórugóira báró Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszter 1869-es erdélyi körútja, amikor kolozsvári köszöntésekor a polgármester „beszédében kifejezést adott többi közt annak is, hogy Kolozsvár az unióval nem szeretné végképp elejteni koronáját, s óhajtaná, hogy legyen itt a keleti részen a magyar tudományosság központja, s a művelődés szövétnek vivője, kéri tehát önagyméltóságát odamunkálni, hogy az annyira szükségessé vált második magyar egyetem e városban minél előbb felállíttassék”.

Ilyen körülmények között a Kolozsvári Királyi Jogakadémia tantestülete 1867. október 24-én a városban működő két főiskolai képzésre alapozva kérte egyetem felállítást. Báró Eötvös József miniszter elfogadta a két tanintézet érvelését, azokat – a városban lévő Karolina-kórházzal, valamint az Erdélyi Múzeum-Egyesület gyűjteményeivel kiegészítve – alkalmasnak tartotta az egyetemmé fejlesztésre, ezért válaszában 1868. február 8-án felhívta a két tanintézet tanári karát, hogy állítsanak össze közös szakvéleményt a kolozsvári egyetem megszervezésének, a két tanintézet egyetemi karrá szervezésének részleteire vonatkozóan.

A két főiskola tanári kara 1868. március 15-én egyeztetett a felállítandó kolozsvári egyetemről. Berde Áronnak, a jogakadémia igazgatójának vezetésével albizottságot hoztak létre a karok és tanszékek elosztására. A megbeszélések alapján március 28-án terjesztették fel javaslatukat, amely hagyományos, háromkarú egyetemre vonatkozott: a jogi 9, az orvosi 9, a humán és természettudományi képzéseket egyaránt nyújtó bölcsészeti kar 9+13 katedrából állt volna. Az egyes tudományterületek közül legnagyobb számú katedrát a természettudományoknak szánták: matematika, gyakorlati geometria, ábrázoló geometria, mechanika és mechanikai technológia, építészet, csillagászat és meteorológia, fizika, kémia, alkalmazott kémia, kémiai technológia, ásványtan és geológia, növénytan és állattan. Vagyis a természettudományok között olyan tárgyak oktatását is javasolták, amelyek inkább egy műegyetem működési körébe illettek volna, mintsem egy hagyományos tudományegyetem bölcsészeti karába. Így az 1868-as tervezet a kolozsvári bölcsészsképzésnek az 1770-es években kibontakozott természettudományi és műszaki alapozottságát folytatta. Gyakorlati geometria, mechanika, építészet, térképészet és csillagászat – a hazai főiskolák közül elsőként – már az 1776-ban a piaristák felügyelete alá kerülő kolozsvári akadémián is volt. Az 1868-as javaslat ezt a hagyományt kívánta folytatni és továbbfejleszteni. A 40 tanszék kiegészítésére kémiai laboratórium, ásványtani gyűjtemény és klinikák megszervezését is javasolták.

A Főkormánysszék 1868. április 2-án terjesztette a vallás- és közoktatásügyi miniszter elé a közös javaslatot, amelyhez csak rövid megjegyzéseket fűzött. Támogatta a javaslat azon megállapítását, amely szerint Erdély vallási sokszínűsége nem teszi indokolttá teológiai kar szervezését. Nem értett egyet azonban a természet-tudományi tanszékek kiugróan magas számára, valamint a gyakorlati mérnöki és gazdasági katedrák alapítására vonatkozó előterjesztéssel. Felhívta a figyelmet arra, hogy a létrehozandó tudományegyetemen a technikai és a gazdasági tudományokat elegendő érintőlegesen oktatni, az ezen területek iránt érdeklődő hallgatók később műegyetemre vagy gazdasági tanintézetbe irányítandók át.

A továbbiakban nem is valósult meg az előterjesztésben mutatkozó természet-tudományi, műszaki és gazdasági felülreprezentáltság. Noha a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 1916 előtti levéltári iratanyagának döntő többsége 1956 novemberében tragikus körülmények között megsemmisült, a két felterjesztés szövege Mátrai Ernő 1871-ben megjelent könyvében teljes terjedelmében hozzáférhető.

Báró Eötvös József személyes szerepe

Báró Eötvös József miniszter 1869 szeptemberében személyesen tájékozódott a kolozsvári egyetem szervezeti és elhelyezési kérdéseiről. Szeptember 18-a és október 2-a között jószerével egész Erdélyt bejárta minisztériumi szakembereinek csapattal együtt. Szeptember 18-án érkezett Gyulafehérvárra, ahol Fogarasi János római katolikus püspök vendége volt. Arad felől vasúton érkezett, míg útjának többi részét kocsin tette meg, mivel Erdélyben akkor az Arad–gyulafehérvári vonalon kívül más vasút még nem volt. 19-én Balázsfalvára ment, ahol Vancea görögkatolikus érsek fogadta és látta vendégül. Ugyanaznap estére Nagyenyedre érkezett; 20-án este Tordán keresztül Kolozsvárra, ahol három teljes napot töltött. 24-én Tordán és Marosludason is megfordulva, s a viszonyokat tanulmányozva estére Marosvásárhelyre ment. 25-én Segesvárt, Székelykeresztúrt és Székelyudvarhelyt járta be, 26-án Csíkszeredát és Csíksomlyót meglátogatva – Tusnádon keresztül – Sepsiszentgyörgyre érkezett, 27-én Brassóba, hol két napot töltött, de közben kirándult a hétfalusi csángókhoz, s négy községgel (Hosszúfalu, Csernátfalú, Türkös és Bácsfalú) a helyszínen tárgyalt. 29-én Fogarast megnézve, estére Nagyszebenbe érkezett, onnan október 1-jén Szászsebesen megállót tartva, Alvincre, s végül október 2-án távozott el Pestre. Eötvös (Kristóf György irodalomtörténész megállapítása szerint) azért ment Erdélybe, hogy személyes tapasztalatok és az érdekelttekkel folytatott közvetlen tárgyalás alapján állapíthassa meg alkotó tevékenységének egyes mozzanatait, a kivitel sorrendjét és formáját.

Ez a nagyszabású körút nemcsak egyházpolitikai, de a kolozsvári egyetem megszervezését érintő tárgyalásokra és a kolozsvári épületek helyszíni tanulmányozására is kiváló alkalmat nyújtott. Így a leginkább érintett kolozsvári középiskolák, egyházi és városi vezetők, valamint az Erdélyi Múzeum-Egyesület gyűjteményeinek

megismerése mellett a kolozsvári egyetemalapítás által szintén érintett egyéb erdélyi egyházi és felsőoktatási tényezőkkel (pl. nagyszebeni, marosvásárhelyi és kézdivásárhelyi jogakadémiák) is egyeztetetett.

Eötvös erdélyi és kolozsvári körútjának a kolozsvári egyetem megszervezésével való szoros összefüggését a korabeli kolozsvári sajtó is nyíltan kimondta. A *Kolozsvári Közlöny* 1869. szeptember 21-i (tehát a miniszternek a városba érkezése után megjelenő) száma szerint Eötvös „[...] hozzánk utazásának célja nem kevesebb, mint a kolozsvári tudományegyetem felállítása. [...] A helybeli Orvos-Sebészi Tanintézet nemrég egy új tanszékkal gazdagítá, s mint értésünkre esett, már a közvetlen következő októberben megnyíló tanévre még más tantárgyaknak is szándékszik külön előadót rendelni, fokokként igyekeztvén helybeli felsőbb tanintézetünket jelen utazása magasztos céljára, az itt felállítandó egyetemre előkészíteni.” Két nappal később szintén a *Kolozsvári Közlöny* hasábjain megfogalmazták: „[...] ha a két itteni intézet, mely egymagára hagyatva a kellő erőt kifejtteni képtelen, következőleg természetesen társulásra van utalva, egymásra támaszkodik, ha tudniillik a már létező múzeum s a leendő egyetem vállaikat összevetik; létesülhet az, ami külön ki nem vihető. Az egyetemnek a múzeum már létező nagymérvű, becses gyűjteményeire van szüksége, melyek nélkül el nem lehet, s amelyeket még annyi pénzzel, egyhamar össze nem szerezhet. A múzeumnak viszont helyiség kell, hogy a mindinkább gyarapodó gyűjteményeket biztosan elhelyezhesse, a közhasználatra alkalmasabb módon felállíthassa és ezáltal pénztökéjét, melynek nagy részét most a könyvtári helyiségek és tisztviselői lakok szállásbéréi vesznek igénybe, e tehertől felszabadítván, tudományos célokra: a gyűjtemények szaporítására fordíthassa.”

Eötvös Kolozsváron egyeztetett Nagy Péter református püspökkel, megtekintette a múzeumi, a líceumi és a guberniumi épületeket, valamint a múzeumkertet, s részt vett a múzeum-egyesület tízéves jubileumi ünnepségén. Ez jó alkalmat jelentett a létrehozandó egyetem és a múzeum közötti együttműködés alapjainak egyeztetésére. A városban élő hét akadémikus tudós (akik közül 1872-ben majd öten az egyetem professzorai lesznek) tisztelgő látogatást tett a miniszternél.

Eötvös 1870. április 7-én 429. szám alatt terjesztette be törvényjavaslatát a kolozsvári egyetem 1870 őszi felállításáról. A tervezet indoklása szerint „Az országban lévő egyetlen egyetem magában már egyáltalán nem képes kielégíteni a nemzet művelődési szükségait. Tanúsítja ezt azon körülmény is, hogy bár évenként több mint 700 magyarhoni ifjú tanul a bécsi és a külföldi egyetemeken, a pesti egyetemen is oly nagy számmal vannak az ifjak, hogy a jogi és orvosi karok legfontosabb tantárgyaira nem férnek be a tantermekbe, s a hallgatók jelentékeny száma kénytelen sokszor visszatérni az előadásokról. E baj méginkább fog növekedni a közelebb jövőben, mert alapos reményünk lehet reá, hogy az egyetemi oktatás célba vett újbóli szervezésével tetemesen szaporodni fog a hallgatók létszáma.” A javaslat három fakultásról szólt, közülük az első a „bölcészlet-, nyelvészet- és természettudományi”, a második az orvosi, a harmadik a jog- és államtudományi kar. Ebben a javaslatban tehát még a pesti egyetemhez hasonló, egyesített bölcsészeti kar szerepelt.

A miniszter egyetemalapító törvényjavaslatát az országgyűlés nem tárgyalta, a kolozsvári előkészületeknek mégis híre ment az országban, főleg az erdélyi régióban. A marosvásárhelyi jogakadémia tanárai – érezve az intézet jövőjének bizonytalanná válását – már 1869 őszén más megélhetési lehetőségek felől kezdtek érdeklődni. Igyekeztek előkészíteni más állások elfoglalását. Így többségük már november elején bizonyítvány kiállítását kérte tanári működéséről, feladataik teljesítését azonban egészen a tanítás várható megszűntéig vállalták.

A marosvásárhelyi jogakadémiát fenntartó református főegyháztanács 1870. június 12–13-án tartott gyűlésén anyagi alapok hiányára, valamint hivatkozva a hamarosan megnyíló kolozsvári egyetem megalakulására, a jogakadémia ideiglenes megszüntetéséről döntött. A kollégiummal közölt határozat szerint: „tekintetbe véve, hogy a marosvásárhelyi jogakadémiának további fenntartására, több tanerőkel való ellátására s a meglevőknek kellő díjazására elégséges pénzalap nemcsak rendelkezésre nem áll, sőt az eddigi költségek is a fenntartáshoz járult iskolák tetemes rovasára volt; tekintetbe továbbá, hogy kedvezőtlenebbé vált politikai viszonyaink között s a kilátásban lévő országos Egyetemnek Kolozsváron leendő felállításával azon akadémiának további fenntartása jelenben nem mutatkozik feltétlen szükségességgnek, ennél fogva a marosvásárhelyi jogakadémiát – ideiglenesen – ezennel megszünteti”. Ezzel a marosvásárhelyi jogi oktatás 76 év után 1870 nyarán – a kolozsvári tudományegyetem közelgő megnyitásának hírére – megszűnt.

A felsőoktatási fejlesztések pénzügyi háttere

A korszak főbb költségvetési mutatói szerint a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium egész költségvetése az állam összes kiadásainak 1872-ben 1,2%-a, 1878-ban 1,7%-a, 1882-ben 1,5%-a, s 1888-ban is csak 2,0%-a. Az 1873-as költségvetésben engedélyezett 3316942 Ft 1881-ig nem emelkedett 5 millió Ft fölé, 1884-ben érte el a 6 milliót, 1888-ban lett 6931448 Ft. Így kijelenthető, hogy a kultusztárcának folyamatosan emelkedett a költségvetési kerete, nemcsak abszolút értékben, de más minisztériumokhoz viszonyítva is növelni tudta súlyát a minisztérium. Ez tette lehetővé az egyetemfejlesztések megvalósítását is.

Szembeötlő a felsőoktatási intézmények költségvetésének növekedése 1869 és 1870 között is. Egyetlen esztendő alatt 28,56%-kal nagyobb állami támogatást kapott az öt intézmény. Az 1869–1870 közötti költségvetési növekedés 92,5%-át (47748 Ft) a két fővárosi intézmény a pesti tudományegyetem és az ekkor még Budán működő műegyetem kapta. A három állami vidéki felsőoktatási intézmény a növekedésnek alig 7,5%-át kapta.

INTÉZMÉNY	1869	1870	NÖVEKEDÉS	
	Ft	Ft	Ft	%
Pesti Tudományegyetem	62000	89000	27000	43,54
Országos Középtanodai Tanárképezde	0	7000	7000	–
Műegyetem	69089	82837	13748	19,89
Nagyszombati Királyi Jogakadémia	16490	17550	1060	6,42
Kolozsvári Királyi Jogakadémia	13780	14600	820	5,95
Kolozsvári Orvos-Sebészeti Tanintézet	19360	21360	2000	10,33
Összesen	180719	232347	51628	28,56

Az 1869. és 1870. évi felsőoktatási költségvetések adatai

Az 1870. évi költségvetés értelmében a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium az előző évihez képest közel 600000 Ft-tal nagyobb összegből gazdálkodhatott, a minisztertanács 1870. március 24-i ülésén báró Eötvös József – szembeszegülve Lónyay Menyhért pénzügyminiszter (1867–1870) szigorú fiskális törekvéseivel – mégis újabb kéréssel állt elő. Népmvelési célokra, valamint a budapesti egyetem és a műegyetem épületein végrehajtandó sürgős javítások költségeire 1013114 Ft póthitelt kért az országgyűléstől. A minisztertanácsnak nem volt észrevétele a póthitelről rendelkező törvényjavaslatnak az uralkodó elé történő előzetes bocsátása ellen. Végül a Képviselőház augusztus folyamán 771000 Ft póthitelt szavazott meg. Ha ezt is figyelembe vesszük, akkor még inkább nyomasztó a fővárosi felsőoktatási intézmények fejlesztésére fordított költségek növekedése a vidék rovására.

A kolozsvári egyetemalapítás előkészítését szolgálta, hogy az Orvos-Sebészeti Tanintézetben 1870-től a tanárok számát két fővel, az intézmény éves állami költségvetését pedig 2000 Ft-tal növelték. Eötvös József tehát megtartotta az 1869-es kolozsvári látogatása során az intézmény fejlesztésére vonatkozóan tett ígéretét, s a következő tanévtől kezdve bővítette az intézmény tanszékeinek és tanárainak számát. A Kolozsvári Királyi Jogakadémia szintén dinamikus fejlesztéssel készült az egyetemi karrá válásra. 1868-ban a képzés időtartamát háromról négy évre emelték, a tanszékek száma pedig hatról nyolcra nőtt. A jogakadémia költségeire 1870-ben 14600 Ft, vagyis az 1869. évben engedélyezett 13780 Ft-nál 820 Ft-tal többet terveztek. Ezek a kolozsvári költségvetési fejlesztések egyértelműen a két intézmény egyetemi fakultássá emelésének elősegítését szolgálták. Ezt Eötvös nyíltan is kimondta az 1870. évi állami költségvetéshez fűzött indoklásában: „Egy második országos egyetemnek az ország keleti részein való felállítása rég érzett szükség. Oly végre tehát, hogy ez mielőbb kielégíttessék, s az ország keleti része lakóinak e részben táplált óhajainak valószínűsítése előkészíttessék, a kolozsvári Orvos-Sebészeti Tanintézetben, mely a leendő egyetem orvos-sebészeti karává alakuland át, a tanároknak kettővel szaporítását már 1870. évre véltem szükségesnek.”

Az egyetem felállításának késlekedése

A francia–porosz háború miatt felfüggesztették parlament üléseit, majd hamarosan az egyetemalapítást támogató Eötvös József is elhunyt (1871. február 2.).

Mátrai Ernő 1871 szeptemberében adta ki röpiratát a kolozsvári egyetem szükségességéről. Érdekes, hogy ebben a gazdagon adatolt, 70 oldal terjedelmű vitairatban olvasható először a bölcsészeti kar kettéválasztása, a szerző ugyanis a természettudományi tárgyakat egy önálló kar keretében javasolta oktatni: „Másképp abszurdnak tartom a törvényjavaslatnak ama intézményét, mely az összes bölcsészeti, filológiai s természettudományi tárgyakat az egy filozófiai kar kalapja alá szorítja. Mire adoptálják a különben oly kitűnő német egyetemeknek épp e helytelen, a hagyományokon kívül mivel sem igazolható intézményét? Ugyan mivel homogénebb, rokonabb a matematika a történelmével, mint a joggal? S nem áll-e például közelebb a történelmhez a joghoz, mint a természettudományokhoz? Sokkal észszerűbb a bölcsészeti kar egybeérőszakolt tárgyait a humán tudományok (filozófia, történelm, filológia) és a reáliák (matematika és fizika) karaira különíteni. Mint az Franciaországban (Faculté des lettres et faculté des sciences), a németalföldi, dán, spanyol, orosz, skandináv stb. egyetemeken dívik, melyek példáját a németek közül Tübingen is követte. A kolozsvári egyetemnél kiválón indokolja ez elválasztást a körülmény, hogy Erdély egyetemének matematikai és fizikai kara – Polytechnikum nem léteben – ez utóbbivá lenne egyszersmind szervezendő.” Mátrai kötetében tehát határozott formában felmerült egy erdélyi politechnikum szükségessége, miközben éppen 1871-ben már hivatalosan is megalakult Budán a Királyi József Műegyetem, amelyik sokáig magas szinten ellátta a mérnökképzési feladatokat egész Magyarországon.

Kolozsvár városa ezután 1871. november 17-én emlékiratot készített, amelyben újra sürgette az egyetem felállítását. Figyelemre méltó, hogy a korabeli közhangulat hatása alatt még a Budapesten tanuló román diákok is feliratban sürgették a kolozsvári egyetem megalapítását.

Körmeny Sándor országgyűlési képviselő 1871. december 20-án a Képviselőház ülésén a kultuszminisztérium 1872. évi költségvetésének tárgyalása során felhívta a figyelmet a második tudományegyetem felállításának szükségességére: „Lehetetlen, hogy ne tudná a miniszter úr azt is, amit Schleiermacher már régen mondott, s reményem, ez bír annyi tekintéllyel előttem, mint Jekelfalussy, hogy «minden nemzetnek legalábbis két egyetemre van szüksége», hacsak azért is, hogy egymással versenyezzenek: tehát hogy meg ne dohosodjék és penészedjék a belső légkör az egyetemen, s hogy üde légmozgás támadjon bennük azért is, hogy hazánk speciális viszonyai közt nemcsak tudományi, de iparegyetemre is égető szükség van, példának okáért Kolozsvárott, ha már csak azért is, hogy ifjaink ne kényszerüljenek folytonosan külföldre zarándokolni, mint hajdani üdvkeresők Jeruzsálembé, a magasabb ismeretek megszerzése végett, hogy onnan azután cserébe az elnémetesedést hozzák be. Egyetemeink tehát nincsenek, hanem van egy egyetemünk középszerű állapotban.” Pauler Tivadar kultuszminiszter válaszában a képviselői felvetést is túl-

licitálta: „Körmendy képviselőtársam két egyetemet kíván; nem kettőt, ha lehet, többet kívánnék. Szeretném és óhajtanám, ha azon kisebb tanintézetek helyett – melyek szerteszét az országban vannak, koncentrált erővel tudományos egyetemet állíthatnánk fel. Reménylem, föl lehet állítani még az idén a kolozsvári egyetemet.”

A képviselők a miniszter törekvései ellenére is sokáig folytattak hosszas és meddő vitákat az egyetemalapításról. A törvényhatóságok sem engedték elaludni az ügyet. Szatmár városa, Heves és Doboka vármegye 1872. január 9-én, Csanád vármegye s a Hajdú kerület január 16-án, Zaránd vármegye január 24-én, Kolozs vármegye február 5-én, Udvarhelyszék február 15-én, Kővárvidék március 9-én és Buda-főváros április 11-én a házban bemutatott felirataikban egyenként csatlakoztak Kolozsvár városa kérelméhez és az egyetemről szóló törvényjavaslatot még ez ülészakban tárgyalni kívánták. Mindezek ellenére a Képviselőház 1872. április 4-i ülésén (91 szavazattal 83 ellenében) leszavazták a sürgősségi tárgyalásra és mihamarabbi döntésre irányuló indítványt.

A kormány és az uralkodó aktív szerepe

Az egyetemalapítás folyamata azonban ennek ellenére is felgyorsult. Ezt a kormány és az uralkodó aktív kezdeményezése tette lehetővé. A szervezési folyamatról Pauler Tivadar vallás- és közoktatásügyi miniszter (1871–1872) a kormány április 28-i ülésén számolt be. A minisztertanács helyeselte a tervezetet és a megtett lépéseket.

Pauler Tivadar előterjesztésére május 12-én az uralkodó megengedte, hogy a kolozsvári egyetem az 1872/73. tanévvel megkezdhessen munkáját, a miniszter pedig ennek érdekében a szükséges lépéseket megtegye. Május 17-én a minisztertanács – értesülvén a királyi támogatásról – a kormányfő javaslatára kérte Ferenc Józsefet, hogy „legfelsőbb elhatározással kimondassék, miszerint Őfelsége legkegyelmesebben megengedi, hogy az e tárgyban készült törvényjavaslat a jövő országgyűlésnek a költségvetéssel együtt ismét bemutattassék.”

1872. május 29-én Ferenc József engedélyt adott Pauler Tivadar vallás- és közoktatásügyi miniszternek az egyetemi törvényjavaslat újbóli beterjesztésére, és megbízta a 42 tanári pályázat kiírásával, valamint a szükséges épületek kijelölésével és megszerzésével. A május 29-i uralkodói elhatározás emléke iránti hálából az egyetem 1872 és 1918 között május 29-én tartotta a tanévzáró és pályadíjosztó ünnepi közgyűléseit. De nem szakadt meg Ferenc József emléke az egyetem 1919 utáni szegedi történetében sem. 1930. szeptember 28-án a tanévnyitó ünnepségen Erdélyi László OSB, a magyar művelődéstörténet professzora *A legalkotmányosabb egyetemalapító* címmel tartott emlékbeszédet az uralkodó születésének centenáriuma alkalmából.

Az uralkodói döntést Pauler Tivadar vallás- és közoktatásügyi miniszter Lónyay Menyhért miniszterelnök és Tisza Lajos közlekedési miniszterek (1871–1873) kíséretében június 11-én személyesen vitte Kolozsvárra. A miniszterek társaságá-

ban érkezett a városba Mészáros Ferenc osztálytanácsos is, kinek közbejöttével az egyetemi intézetek elhelyezése, felszerelése, valamint a „kóródák” nagyobbítása és a szükséges építkezés céljából több tanácskozást is tartottak. Ennek előkészítése céljából előzőleg id. Groisz Gusztáv, belügyminiszteri tanácsos elnökle alatt a már több év óta tervezett s az egyetemalapítás kapcsán ismételten kilátásba helyezett új kórház részére célszerű telek kiszemelése, illetve új kórház építésére, valamint a jelenlegi kórház helyiségének kibővítésére és a tananyag szaporítására nézve stb. célszerű javaslat készült, és az a minisztériumba felterjesztetett.

Közben Kolozsvárott az Erdélyi Múzeum-Egylet már két héttel azelőtt elhatározta, hogy gazdag gyűjteményeit bizonyos feltételek mellett 50 évre az egyetem, illetőleg a kormány rendelkezésére bocsájtja. (Apró érdekesség ebben a kérdésben, hogy a múzeumegylet döntését röviddel megelőzően Herman Ottó, a kolozsvári megjelenésű *Magyar Polgár* című napilap június 1-jén és 2-án megjelenő számaiban hevesen ellenezte a múzeum és az egyetem közötti szorosabb együttműködést. Meggyőződése szerint: „nem az a feladat, hogy a múzeum eszközévé váljék az egyetemnek, hanem igenis az, hogy az egyetemből kerüljenek ki azok az erők, amelyek majdan a múzeum feladatát folytatólagosan műveljék”).

A miniszterek kolozsvári tartózkodása jó alkalmat nyújtott az Erdélyi Múzeum-Egylet és a magyar állam közötti együttműködési szerződés megkötésére is. A megállapodás értelmében az új egyetem 50 éven keresztül évi 5000 Ft bérleti díj fejében használhatta a múzeum gyűjteményeit, a múzeumkertet és a benne lévő épületeket. Az egyetemnek a továbbiakban lehetősége nyílt a kertben a maga szükségeire és kényelmére megkívánt javításokat és építkezéseket akadálytalanul eszközölni. Ez a kitétel tette lehetővé az 1882-től állami beruházások keretében a területen meginduló nagyszabású egyetemi építkezéseket. Az egyes táruk gyarapítását a továbbiakban az állam és a múzeum is támogatta, a táruk szakszemélyzetét szintén közösen fizette az egyetem és a múzeum-egylet. A megállapodás értelmében az egylet minden gyűjtemény számára egy segédőrt nevez ki, aki a gyűjtemény kezelésében az illető egyetemi szaktanárnak, mint a gyűjtemény főőrének lesz alárendelve. A segédőröket az egylet, a szaktanárokat az egyetem fizeti. A gyűjtemények bizonyos napokon és időben közlátogatásra nyitva tartatnak, s minden egyes gyűjteményben két külön leltárat kell vezetni, az egyikben az egylet, a másikban az egyetem tulajdonát tüntetve fel. Az Erdélyi Múzeum-Egylet levéltárának a román állam részéről való 1950-es erőszakos lefoglalása, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 1916 előtti levéltári iratanyaga döntő többségének 1956-os tragikus megsemmisülése folytán nem maradt fenn a megállapodás eredeti példánya.

Az *Orvosi Hetilap* 1872. június 30-i száma közölte a szerződés teljes szövegét. Így részleteiben is tanulmányozható az állam és a magángyűjtemény közötti együttműködés, amely mind a múzeum különféle gyűjteményei, mind az egyetem érintett tanszékei számára nagy előnyökkel szolgált. A kettős finanszírozás és gyűjteménygyarapítás ugyanis lendületes fejlődést és páratlan szakmai emelkedést eredményezett.

A *Budapesti Közlöny* éppen a miniszterek Kolozsvárra érkezésének napján

tette közzé a 42 professzori állásra kiírt hivatalos pályázatok felhívását. A 13 803 számú miniszteri rendelettel a kolozsvári egyetemen betöltendő tanszékekre a pályázatokat augusztus 10-ig kellett benyújtani. A nyár folyamán egyes pályázó tanárokat (pl. Abt Antal fizikust) a miniszter állami ösztöndíjjal nyugat-európai körútra küldte ki, hogy laboratóriumi eszközöket és műszereket rendeljenek az új egyetem természettudományi és orvosi kari intézetei számára.

Az egyetemalapító törvény megszületése

1872. szeptember 17-én az új oktatási miniszter, Trefort Ágoston az országgyűlés elé terjesztette a törvényjavaslatot, amely eltérően a korábbi tervezetektől, négy kar felállítását jelölte ki. A magyar felsőoktatás történetében ugyanis elsőként a bölcsészettől teljesen független, önálló fakulást alkotott a Mennyeség- és Természettudományi Kar. Ez a szerkezet Európában addig csak egyetlen egyetemen, a tübingenini működött. A kolozsvárinál csupán fél évvel idősebb strassburgi egyetemen is csak pár év múlva vált ki a természettudomány kar a bölcsészetiből. A kolozsvári egyetemi szerkezet tehát olyan példa, melyet utóbb Európának számos más egyeteme követett. A természettudományoknak ez a kari önállósága páratlan fejlődési lehetőségeket jelentett a költségigényes laboratóriumok és gyűjtemények számára, s példáját a 20. század közepétől kezdve (mintegy 76 esztendei lemaradással) a többi magyar tudományegyetem is követni kezdte.

Érdekesség a két törvényjavaslat szövegében, hogy míg az egyetem megalapításáról rendelkező tervezet az egyetem fakultásainak számát négyben határozza meg, és a reáلتudományok számára önálló Mennyeségtan- és Természettudományi Kar szervezését írta elő, addig a költségvetési törvényjavaslat csak három fakultást említ, s a reáلتudományok költségei az egységes bölcsészkaron belül szerepelnek.

A miniszter már szeptember 21-én értesítette a kolozsvári lapokat, hogy az egyetem november 1-jén tényleg megnyílik. A tanügyi bizottság nevében Molnár Aladár, a pénzügyi nevében pedig Széll Kálmán szeptember 23-án, a központi bizottság részéről pedig Molnár Aladár szeptember 28-án megtevéen jelentését, a Képviselőház az utóbbi napon elhatározta, hogy kedden, a felirati javaslatok tárgyalását megszakítva, a középponti bizottság többi előterjesztésével együtt sorrendben ezt a két törvényjavaslatot is tárgyalni fogja. Erre végül október 2-án került sor.

Trefort miniszter utalt arra a tényre, hogy Magyarországon egy egyetem nem elég, mert a bécsi egyetemen a múlt tanévben is 839 magyar ifjú végezte tanulmányait. Kifejtette, különösen szerencsésnek tartja magát, hogy az első törvényjavaslat, mellyel e házban föllép, éppen Eötvös törvényjavaslatának föllevenítése, s általában, hogy egyetemről szól, mert ezen tény magában véve is nevezetes és rá nézve szintén nevezetessé válik, ha a ház hozzájárulásával sikerül befejeznie azt az ügyet, melyet oly kitűnő férfiú kezdett, mint feledhetetlen barátja, Eötvös báró. Ez a javaslat nem bocsátkozik a szervezés kérdésébe, mert ezt az egész egyetemi oktatásra nézve külön

törvényjavaslatban kívánja tenni. Javaslatainak célja egyszerűen az, hogy az egyetem azonnal (még novemberben) életbe lépjen.

A miniszter előterjesztését követően minden felszólaló támogatta a kolozsvári egyetem felállítását. Oláh Gyula képviselő a karok körében szintén több tévedést látott. Azt indítványozta, hogy Kolozsváron az egyetemmel együtt politechnikumot is állítsanak fel, mert ez lényegesen előmozdítaná Erdély érdekeit. Helfy Ignác képviselő szerint a kolozsvári egyetem felállítása általánosan érzett hiányt pótol ugyan, de semmiképpen sem volt szükség arra, hogy a kormány, az alkotmányosságot megsértve, az egyetemet rendeleti úton hozza létre. A néhány hozzászólás után a Képviselőház Oláh Gyulának a címben tett módosításával általánosságban és részleteiben elfogadta a kolozsvári tudományegyetem felállításáról és ideiglenes szervezéséről szóló törvényjavaslatot, s vita nélkül fogadta el a felállítás és az 1872. évi fenntartás költségeinek indítványát is.

Október 9-én a törvényjavaslatokat a Főrendiház is elfogadta. E törvényeket végül 1872. október 12-én szentesítette az uralkodó.

Az elfogadott 1872: XIX. tc. megszabta az egyetem szerkezetét, vezető döntéshozó fórumait, tisztségviselőinek választási és hivatalviselési rendjét. A négy kar mellett az egyetemmel szoros szakmai együttműködésben Középiskolai Tanárképző Intézet és Középiskolai Tanárvizsgáló Bizottság felállítását rendelte el. A szintén október 2-án elfogadott 1872: XX. tc. pedig a kolozsvári tudományegyetem felállításának és első felszerelésének költségeire 60 000 Ft-ot, az 1872. október–december havi rendes költségeire pedig 41 731 Ft-ot biztosított. Ilyen jogi és pénzügyi keretek között kezdhette meg munkáját a kolozsvári egyetem.

Az első professzorok kinevezése

Az egyetem alapításáról és az annak 1872. október–december hónapokra érvényes költségvetéséről szóló törvényjavaslatok országgyűlési vitája és elfogadása közben, a nyáron benyújtott álláspályázatok elbírálását követően 1872. szeptember 29-én, október 12-én és 20-án sor került az első 40 (35 rendes és 5 rendkívüli) egyetemi tanár kinevezésére.

Az egyetemről szóló törvényjavaslatok elfogadását követő napon, október 3-án, a *Budapesti Közlöny* már közölte, hogy Őfelsége a kolozsvári egyetemhez Ischlben szeptember 29-én tanárokká kinevezte

1.) a jogi és államtudományi karhoz Óvári Kelement, Kolosvári Sándort, Haller Károlyt, Plósz Sándort, Jenei Viktort, Groisz Gusztávot, Korbuly Imrét, Csiky Viktort és Berde Áront rendes tanároknak, Farkas Lajost és Concha Győzöt rendkívüli tanároknak;

2.) az orvosi karhoz Czifra Ferencet, Genersich Antalt, Török Aurélt, Machik Bélát, Brandt Józsefet, Maizner Jánost, Schulek Vilmost és Fodor Józsefet rendes tanároknak, Ajtai Sándort, Mina Jánost és Plósz Pált rendkívüli tanároknak;

3.) a bölcsészeti, mennyiség- és természettudományi karhoz pedig Szamosi Jánost, Hóman Ottót, Imre Sándort, Meltzl Hugót, Szász Bélát, Felméri Lajost, Szabó Károlyt, Ladányi Gedeont, Finály Henriket, Martin Lajost, Abt Antalt, Fleischer Antalt és Koch Antalt rendesek tanároknak.

Majd Ófelsége Budán október 12-én kinevezte a jogi karra Vályi Gábort, a Mennyiség- és Természettudományi Karra Entz Gézát, Kanitz Ágostot és Brassai Sámuel, Budán pedig október 20-án a bölcsészeti karra Szilasy Gergelyt rendes tanárrá.

Jól látható, hogy a miniszter előterjesztésére az uralkodó szeptember 29-én úgy nevezett ki tanárokat a kolozsvári egyetemre, hogy a Képviselőház még nem fogadta el az egyetem felállításáról szóló törvényjavaslatot. Ilyen körülmények között a minisztérium mindössze a király felhatalmazása alapján cselekedett.

A kinevezettek többsége az 1840-es években született, egyetemi éveik a hatvanas évekre estek. Nemigen jutottak el a habilitációig. Komolyabb felsőoktatási gyakorlattal legfeljebb a két tanintézet oktatói rendelkeztek, ám például Schulek Vilmos csak 1872 tavaszán kapta intézeti kinevezését, így ő – hiába volt az Orvos-Sebészi Tanintézet tanára – alig néhány hónapot oktathatott a tanintézetben az egyetemre történő kinevezése előtt. A problematikus esetek tovább sorolhatók: Vályi Gábor például sohasem tanított korábban statisztikát, Fleischer Antal gyógyszerész diplomával lett a vegytan professzora. A többség tehát 1872-ben még nem bizonyított, kolozsvári professzori kinevezésük a kormányzat részéről megelégedett bizalom volt.

A rektor és a dékánok választása, a tanév megindulása

A kinevezett tanárok hivatali esküje letételi ceremóniájának, valamint az alakuló egyetem átmeneti vezetésére, illetve az október 19-i rektor-, prorektor-, dékán- és prodeánválasztó ülések levezetésére Trefort Ágoston gróf Mikó Imre miniszteri biztost kérte fel. A tanárok eskületételének az eredeti elképzelések szerint 1872. október 15-én kellett volna történnie, de végül négynapos késlekedést szenvedett az ünnepi szertartás, mert gróf Mikó Imre miniszteri biztos nem érkezett meg idejében. Mivel Trefort miniszter sem lehetett ott, az országos ünnep tervét is elhalasztották.

Október 15-én, a kolozsvári képviselőtestület – Szász Domokos indítványára – elhatározta, hogy a koronás király, a magyar kormány és az országos törvényhozás iránt érzett hálájának s egy régóta táplált hő óhaja teljesítése felett való örömeinek külsőképpen is kifejezést akarván adni, a kolozsvári magyar királyi tudományegyetem megnyitása alkalmából hála- és örömnünnepet szervez. A húsztagú bizottság abban állapodott meg, hogy a négy karnál évenként nyolc, 200–200 Ft-os ösztöndíj alapítását ajánlja, a megnyitás napján istentisztelet lesz minden templomban szónoklatokkal, a polgárság díszbédet s este a színházban díszelőadást rendez, fölliratot küld Ófelségének s a Képviselőháznak, valamint hogy arany-, ezüst- és bronzemlékeket fog veretni.

A kormány nevében gróf Mikó Imre miniszteri biztos üdvözölte az eskütételre egybegyűlt tanárokat, kik – véleménye szerint – hivatva vannak és kiválasztottak arra, hogy a tudományoknak ez új szentélyében hirdessék az ismeret, felvilágosodás és ezáltal a szabadság hatalmas ígét. Azzal adta át nekik az egyetem épületét, hogy ébresszék és tartsák fenn benne szellemükkel az áldáshozó, nemesítő és boldogító tudomány életét.

A tanárok nevében Imre Sándor üdvözölte a miniszteri biztost. Hálával emelte ki Mikó grófnak az egyetem fölállítása körül szerzett érdemeit, a város közönségét pedig felhívta az új egyetem pártolására; mert az egyetemet csak a közélet összetartása, a közvélemény gyámolítása tarthatja életben, virágzásban – ez teheti gyümölcsözővé.

Az egyetem első rektora a karok hierarchiájában első helyen álló jogi karról kikerülő Berde Áron, a nemzetgazdaságtan professzora, az első prorektor pedig a Mennyiségtan- és Természettudományi Kar képviselőjében Brassai Sámuel, a legidősebb professzor lett. A jog- és államtudományi kar dékánja dr. Groisz Gusztáv, prodékánja dr. Korbuly Imre; orvoskari dékán dr. Czifra Ferenc, prodékán dr. Genersich Antal; a bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi kar dékánja Imre Sándor, prodékánja Szabó Károly s a matematika-és természettudományi kar dékánja dr. Abt Antal, prodékánja Martin Lajos. Ők együttvéve alkották az Egyetemi Tanácsot.

1872. november 10-én zajlott le az első kolozsvári egyetemi tanévnyitó, amelyen a magyar kormányt szintén gróf Mikó Imre képviselte. Berde Áron rektor ünnepi beszédével Báthory István 1581. május 12-i kezdeményezése után közel három évszázaddal megkezdhette működését az első hivatalosan is elismert kolozsvári tudományegyetem.

Másnap, november 11-én, hétfőn, Szent Márton püspök napján kezdték meg az előadásokat, a jogi karon 173, az orvosin 27, a bölcsészeten 21, a természettudományin 32, s azonfelül a gyógyszerészet- és sebészeten 16, összesen tehát 269 hallgatóval. 37 rendes, 3 rendkívüli tanár, 3 tanító és 13 tanársegéd, összesen tehát 56 tanár, együttvéve 91 tantárgyból hetenként 325 órát tartott. A hallgatók csekély számát bizvást lehetett azzal igazolni, hogy az egyetem későn nyílt meg, s a tanulni vágyó ifjak október elején már más egyetemekre iratkoztak be.

Az új egyetemet az oktatás és tudományos kutatás szempontjából szűk és célszerűtlen épületekben, a Főkormányzók által használt Farkas utcai ó- és újkollégiumban helyezték el. A rektori hivatalt, a bölcsészkart, a természettudományi kart az újkollégium épületében és az egykori Mikó-villában, a jogi kart az ókollégium emeletén és a líceumépület emeletén, az orvosi kart a Karolina kórház épületében, valamint az ókollégium földszintjén, az egyetemi könyvtárt pedig az újkollégium Király utcai földszinti részén helyezték el. Az első, kimondottan egyetemi célra emelt épület (Vegyészeti Intézet) csak 1884-re készült el. Az azt következő három évtized (1884–1914) intenzív állami beruházásainak eredményeképpen az egyetem céljaira már egy egész városrész emelkedett.

A vesztes világháborút követően, egy évvel a trianoni békediktátumot megelőzően, 1919. május 12-én az universitas egész komplexumát a megszálló román hadsereg jogellenesen és a nemzetközi egyezmények előírásait durván megsértve elfoglalta. Az állásuktól megfosztott professzorok előbb Budapesten, majd 1921-től Szegeden folytatták tevékenységüket, így az 1872-es törvénnyel tudományegyetemi rangra emelt, de a valóságban már több évszázados kolozsvári felsőoktatási kezdeményezések jogutódja a mai Szegedi Tudományegyetem lett.

Felhasznált művek

EGYED Ákos (2007), *Gróf Mikó Imre – Erdélyi Széchenyije*, Sepsiszentgyörgy.

ERDÉLYI László (1933), *A legalkotmányosabb egyetemalapító. Emlékbeszéd I. Ferencz József király születése századik évében a szegedi egyetem tanévnyitó közgyűlésén 1930. szept. 28.-án*, In *Beszámoló a szegedi m. kir. Ferencz József Tudományegyetem 1930–31. évi működéséről*, szerk. Kováts Ferenc, Szeged, 68–76.

GAAL György (1993), *Berde Áron útja a természettudományoktól a közgazdaságtig*, Kolozsvár. (Erdélyi Tudományos Füzetek 214.)

GAAL György (2012), *Egyetem a Farkas utcában. A kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem előzményei, korszakai és vonzatai*, Kolozsvár.

KRISTÓF György (1932), *Báró Eötvös József utazásai Erdélyben*, Erdélyi Múzeum 1932/1–3, 1–38.

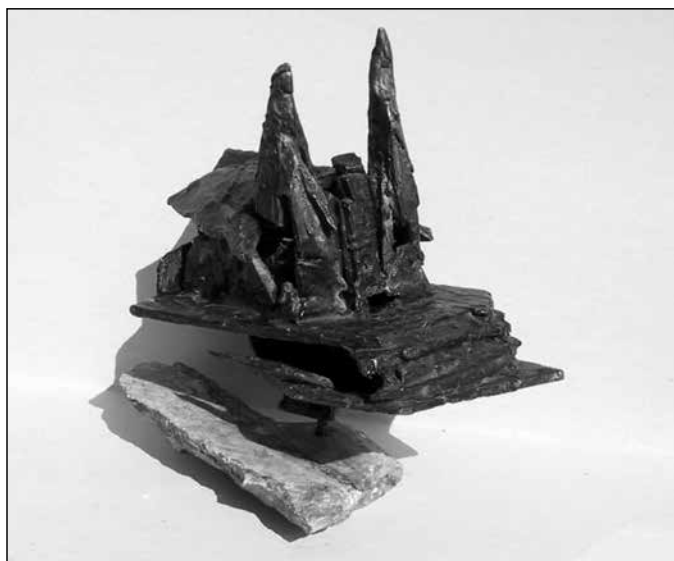
MAIZNER János (1990), *A kolozsvári Orvos-Sebész Tanintézet történeti vázlata 1775–1872*, Kolozsvár.

MÁTRAI Ernő (1871), *A kolozsvári egyetem, mint kulturai szükséglet*, Pest.

MÁRKI Sándor – PISZTORY Mór (1896), *A kolozsvári magyar királyi Ferencz József Tudományegyetem története és statisztikája*, Kolozsvár.

MÁRKI Sándor (1922), *A m. kir. Ferencz József Tudományegyetem története 1872–1922*, Szeged.

SZÖGI László – VARGA Júlia (2011), *A Szegedi Tudományegyetem és elődei története I. A Báthory-egyetemtől a Kolozsvári Tudományegyetemig 1581–1872*, Szeged.

SÖRÖS RITA: *Ég és Föld között*